

SZERZŐI JOG AZ ÓKORBAN

1. BEVEZETÉS*

A szerzői jog alatt ma az alkotó olyan kizárólagos jogát értjük, amely teljes hatalmat biztosít számára szellemi terméke felett. A szerzői jognak több összetevője van, amelyeket két nagy csoportba oszthatunk: a vagyoni és a személyhez fűződő jogok.¹ A vagyoni jogok a többszörözés és a terjesztés joga, a személyhez fűződő jogok, a nyilvánosságra hozatal joga, a névfeltüntetéshez fűződő jog és a mű egységének védelme, azaz az integritás joga.

A szerzői jogot nem lehetett kialakulásának kezdetétől fogva ekként meghatározni, jelenlegi formája hosszú történelmi fejlődés eredménye. De mikor kezdődött ez a fejlődés?

Ha megkérdezzük egy orientalistát, egy klasszika-filológust vagy egy ókorigörög-kutatót, hogy az ókorban ismerték-e a szerzői jogot, a válasz rögtön az, hogy nem. Aztán rövid této-vázás után olyan történeteket kezdenek mesélni, melyek a szerzői joghoz kapcsolódnak.

Mindemellett a szerzői jogról szóló legtöbb alapvető mű a könyvnyomtatás feltalálását, azaz a XV. század végét tekinti a modern szerzői jog kezdetének. Korábbi időkkel kapcsolatban csak annyit jegyeznek meg, hogy a szó mai értelmében a szerzői jog ismeretlen volt. Az óvatos megfogalmazás – „a szó mai értelmében” – felveti a kérdést, hogy ismerhették-e esetleg a szerzői jogot egy másik értelemben. Ezt a kérdést eddig csak kevés szerző érintette, és vizsgálódásaik lényegében az ókori Rómára és a római jogra korlátozódtak.²

A nehézségek, amelyek egy átfogó vizsgálódással együtt járnának, egyértelműek és sokrétűek. Az időszak, amelyet ókornak nevezünk több, mint 2500 évig tartott. Olyan régebbi kultúrákat is érdemes figyelembe venni, mint a babilóniai, az egyiptomi és a zsidó. Egy további körülmény, amelyet szem előtt kell tartanunk, az ókor kulturális sokszínűsége, amely még a Római Birodalom alatt is jellemző volt, hiszen a rómaiak nem latinosították a meg-

* Köszönetemet szeretném kifejezni mindenekelőtt Bálint Gábornak, aki nélkül ez a cikk nem jött volna létre. Köszönetem továbbá Bacher Gusztávnak és Pappné Fekete Ildikónak a konstruktív közreműködést.

¹ A cikk tematikailag a magyar és a német megközelítést követi, amelynek értelmében a szerzői jog egyetlen oszthatatlan jog több komponenssel [Szjt. 9. § (1) bek., német szerzői jogi törvény 11.]. Ezzel állítható szembe az angol megközelítés, amelynek értelmében a személyhez fűződő jogok nem is részei a copyright jogi definíciójának [Copyright, Designs and Patents Act 1988 (c. 48) IV. Fejezet: a személyhez fűződő jogok, „moral rights”, a szerzői jog által védett mű szerzőjét illetik meg]. Mivel ez a cikk a szerzők védelmének gyökereit kísérli meg körüljárni, ez a dogmatikai különbség nem releváns. Így a szerzői jognak csak azokat az „alkotórészeit” kell megtalálni, amelyek a szerzőknek műveikkel kapcsolatban nyújtanak védelmet, és amelyek, ha különböző név alatt is, de mindkét rendszerben megtalálhatók.

² *Joseph Kohler*: Das Autorrecht. Fischer, Jena, 1880, p. 319–343; *Karl Dziatzko*: Autor- und Verlagsrecht im Altertum. Rheinisches Museum für Philologie 49/1 p. 559–576 (1894); *Visky Károly*: Geistige Arbeit und die „artes liberales” in den Quellen des Römischen Rechts. Akadémia Kiadó, Budapest, 1977; *Astrid Eggert*: Der Rechtsschutz der Urheber in der römischen Antike. UFITA – Archiv für Urheber-, Film-, Funk- und Theaterrecht 138 (1999), p. 183–217

hódított népeket. Még maga a latin nyelv sem volt uralkodó az egész birodalomban, hiszen a birodalom keleti részében végig a görög maradt a fontosabb nyelv.

Történelmi ismereteink nem teljes körűek. Ez szintén nehezíti a vizsgálódást. A történelemírás a virágzó kultúrák uralkodó osztályát mutatja be, amely kultúrák végét akkoriban általában hódítás okozta. Ezek után legtöbbször csak az új kultúráról olvashatunk a régebbiekre való utalások nélkül. Így meglehetősen nehéz a kulturális fejlődésben folyamatosságot felállítani. Ezt a tendenciát tovább erősíti két tényező: egyrészt az, hogy a történészek elsősorban az állami kérdésekre, mint államigazgatás, hadviselés és kormányzás összpontosítanak, másrészt pedig, hogy a hódítók nem szeretik elismerni, hogy tanultak a meghódítottaktól. Gondoljunk csak a virágzó etruszk kultúrára, amelynek a római hódítás vetett véget. Annak ellenére, hogy a hódítás után a két nép évszázadokon át mindkét nyelvet használva egymás mellett élt, az etruszk írást a mai napig nem fejtették meg.

Ebben a tanulmányban a címadó témával kapcsolatban csak egyes gondolatok kerülhetnek kifejtésre. A szerzői jog összes gyökerének kérdését nem fogjuk tudni megválaszolni. Ehhez a jog rendszerén kívülre kellene menni, és az irodalomban és a filozófiában kellene töredékek után kutatni. Ezt az elemzést csak filozófusokkal és klasszika-filológusokkal együttműködve lehet megtenni.

A tanulmány elsősorban a szerzőkre koncentrál. Először rövid leírást adunk szerzői jogi szempontból a Közel-Kelet és Görögország viszonyairól. Ezek után egy hosszabb rész következik az ókori Rómáról, amely a tanulmány fő részét képezi.

2. AZ ÓKORI KELET

A kulturális élet fejlődésének legelején két tényező akadályozta bármilyen nemű szerzői jogi gondolat fejlődését: az irodalom szájhagyomány útján terjedt, és a szerzők ismeretlenek maradtak. Az ókori keleti kultúrákban, ugyanúgy, mint Egyiptomban és Izraelben, úgynevezett „iskolákban” alkottak irodalmi műveket, és gondoskodtak azok fennmaradásáról. Ezek az iskolák az anonimitást támogatták. A szájhagyomány útján való terjesztésről utazó énekesek és szavalók gondoskodtak. Arról, hogy őket alkotónak lehetett-e tekinteni, csak feltételezéseink lehetnek. Mai álláspontunk szerint nem csupán elmondták, hanem időnként meg is változtatták a művet, legtöbbször improvizáció révén. Arról, hogy ezeket a műveket milyen mértékben hozták az énekes nevével összefüggésbe, nincs tudomásunk.³

Az ókori Egyiptomban, ahol az írás nagymértékben elterjedt volt, a kultúra statikus karaktere volt az a tényező, amely az individualizmus kifejlődése ellen hatott. Annak ellenére, hogy a Középső Birodalom korszakában (i. e. 2134–1782) magánkönyvtárak már léteztek, és az írók különleges tiszteletben részesültek, semmi utalást nem találunk igazi költőkre. A szerzők csupán kompilátorok vagy szerkesztők voltak.⁴

³ Adam Falkenstein: Die altorientalische Literatur. Kindlers Literaturlexikon, DTV, München, 1974, p. 8–22

⁴ Alfred Hermann: Die altägyptische Literatur. Kindlers Literaturlexikon DTV, München, 1974, p. 23–32

A Közel-Keleten, Mezopotámiában költőkről azonban már az i. e. XIII. századtól kezdve tudunk. Sin-leqe-unnini költő írta a Gilgames eposz ninivei változatát, és Kbtalani-Marduk írta Erra, a halál és a pusztítás istenségének eposzát, amelyet állítólag álmában fedtek fel neki.⁵ Mindez azt jelenti, hogy a költő perszifikálása már megtörtént, és hogy az „alkotó” fogalmának már némi igazi jelentése is volt. Ez lehet a kezdete azon szokások kialakulásának, amelyek révén sokkal később végül a szellemi alkotásokhoz való viszony kialakult.

3. AZ ÓKORI GÖRÖGORSZÁG

A fentiekkel szemben a görög kultúrában sokkal jellegzetesebb példákat találunk arra, hogy a társadalom hogyan viszonyult a művészekhez és a művészi alkotásokhoz. Ahhoz, hogy az utalásokat értelmezni tudjunk, lényeges szem előtt tartani, hogy a művészeti alkotásokról alkotott nézetet erősen befolyásolta az az ókori gondolat, miszerint a formák és a képek az ösztön eredményei voltak, ezért nem különösek.⁶ A művészeti alkotás létrehozását nem tekintették alkotásnak, kreatív munkának (*Gestaltung*), hanem az alkotó általi feltalálásnak, fellelésnek (*Auffindung*), megvalósításnak és adaptálásnak. A művészek vagy isteni irányítás mellett alkottak, vagy a múzsák eszközei, szócsövei voltak,⁷ vagy megpróbálták imitálni, utánozni, amit felleltek, hogy ezáltal tegyék a nyilvánosság számára hozzáférhetővé. Ennek a megközelítésnek végső kidolgozását találjuk Platónnál és Arisztotelésznél.⁸

Egyik elmélet mellett sem marad sok tér az alkotó egyéniségének. Az alkotó nem volt a mű alkotásának a forrása, ő csak egy közvetítő volt. Ezért ő sem személyesen, sem kizárólagosan nem felelős az alkotásért.^{9, 10}

Mindezek ellenére azért találunk olyan utalásokat, miszerint a művészeti alkotásokkal való bizonyos bánásmódokat a görög társadalom is elítélte, olyanokat, amelyekre ma a szerzői jog keretén belül védelmet biztosítunk. De a rosszallás indokai mások voltak. Azt az alapeszmét, hogy bizonyos igények a mű megalkotásából fakadnak, amelyből aztán az azoknak megfelelő védelem is származik, csak akkor lehet megalapozni, ha az alkotó személyiségét és teljesítményét elismerjük. Amíg azonban nem teremtették meg a kapcsolatot az alkotói tevékenység és a mű között, addig sem jog, sem igény nem keletkezhet a szerző védelmére. A szerzők műveit arra szánták, hogy közkinccsek (*public domain*) legyenek. Az

⁵ Falkenstein i. m. (3), p. 13

⁶ Walter Bappert: Wege zum Urheberrecht. Klostermann, Frankfurt am Main, 1962, p. 22 és köv.

⁷ Talán egyik leghíresebb példaként Homérosz Odüsszeiájának az első sorát idézhetnénk: „Férfiúról szólj nékem, Múzsza ...”

⁸ Bappert i. m. (6), p. 24

⁹ L. még Martha Woodmansee: The Genius and the Copyright. 17 Eighteenth Century Studies, 1984, p. 425–448, p. 427. Ez a megközelítés egészen a XVIII. századig tartott.

¹⁰ „Künstlerisches Schaffen konnte ihnen daher höchstensfalls als ein 'Auffinden' und Festhalten der in der Sinnenwelt verborgenen Wirklichkeit in ihrer zeitlosen Gegenwart vorstellbar werden.” Bernhard Schweitzer: Platon und die bildende Kunst der Griechen. Niemeyer Verlag, Tübingen, 1953, p. 12

alkotóra, a „közvetítőre” bízták, hogy eldöntse, mikor zárul le a mű megalkotásának folyamata. Így a közvetítőnek személyes érdeke is volt a műben. De ez más forrásból eredt, mint manapság. Az ő felelőssége a közvetítő felelőssége volt: csak akkor tudta nyilvánosságra hozni a művet, ha az „ötlet”, az „idea” földi imitációját sikeresen kivitelezte. Ezért tekintettek a plágiumra, az engedély nélküli nyilvánosságra hozatalra, a meghamisításra és az eltorzításra mint személyes dolgokba való illetéktelen beavatkozásra. Ezeket leginkább becsületsértőnek tartották, és nem a szerzői jog vagy a személyhez fűződő jogok megsértésének. A szerző személyes érdeke nem az alkotó és a mű között fennálló jogi kapcsolatból fakadt (amely a személyhez fűződő jogok gyökere lenne), hanem a művész szociális értékéből és abból a szerepéből, hogy a mű „kialakítását”, „kiformálását” véghez vigye.¹¹

Egy történelmi vizsgálódás célja azonban nem lehet az, hogy teljes egészében azonos dogmatikai háttérrel rendelkező, azonos intézményeket találjunk minden történelmi korban. A különböző korokban egymásnak megfelelő megoldások sokkal nagyobb érdeklődésre tarthatnak számot. És ha a szerzőre, az alkotóra és a védelmére összpontosítunk, ha már egy bizonyos fokú védelmet egyáltalán ki tudunk mutatni, ennek elméleti alapjai nem annyira lényegesek.

A szerzőnek – annak érdekében, hogy számára bizonyos fokú védelem egyáltalán biztosítható legyen – először is ki kellett lépnie az anonimitásból. Neki saját magának, ugyanúgy, mint a társadalomnak, el kell őt ismernie alkotónak. Ez az individualizáció felé vezető első lépés. Az ókori Görögországban ez a váltás az anonimitásból az individuális elismeréshez az i. e. VII–VI. századra tehető.¹² A folyamatot Homérosz vezette be az i. e. VIII. században. A mi szemszögünkéből irreleváns, hogy Homérosz volt-e vagy valaki más, aki az Iliász és az Odüsszeia epikus költeményét írta. Ami lényeges, az az igény, hogy ezeket a műveket egy szerzőnek tulajdonítsák. Mindemelllett az Odüsszeiából, amely az i. e. VIII. században keletkezett, megtanulhatjuk, hogy az énekeseket nagyon tisztelték.¹³ Az első személy, akit költőnek tartottak Hésziodosz volt, aki i. e. 700 körül élt. Azóta tekintik a keleti irodalmat individuális költők tanúságtételének.¹⁴

A személyhez fűződő jogok első megnyilvánulásai már a görög társadalomban is megtalálhatók: a plágium, a mű integritásának megsértése, a szerzőség téves feltüntetése és az engedély nélküli nyilvánosságra hozatal olyan cselekmények, amelyeket ha nem is jogilag, de erkölcsileg elítéltek.

Homéroszról mesélik, hogy egy Thesztoridesz nevű ember felajánlotta neki, hogy költözön phokaii házába, ahol teljes ellátást kap, ha viszonzásként mindent, amit ír, átad neki. Homérosz elfogadta az ajánlatot. Egy napon Thesztoridesz titokban elhagyta Phokaiát és

¹¹ Bappert i. m. (6), p. 39 és köv.

¹² Wolfgang Speyer: Die literarische Fälschung im heidnischen und christlichen Altertum. Beck, München, 1971, p. 15

¹³ Odüsszeia, nyolcadik ének, Démodokosz megjelenése (479–481): „mert hisz az énekeseknek a tisztelet és a csodálat jár valamennyi halandótól: minden dalos embert múzsa tanított dalra, hisz annyira kedveli törzsük”, mondja Odüsszeusz, majd folytatja: „Démódokosz, mindenki felett dicsérek erősen” – Devecseri Gábor fordítása.

¹⁴ Speyer i. m. (12), p. 111

elment Chiosba, ahol iskolát alapított. Ebben az iskolában nagy elismerésre és gazdagságra tett szert Homérosz költeményeivel, amelyeket úgy tüntetett fel, mintha sajátjai lennének. Amikor Homérosz erről tudomást szerzett, rögtön Chiosba utazott. Thesztoridesz annak hírére, hogy Homérosz Chiosba érkezett, elmenekült onnan.¹⁵ Ez a történet jól illusztrálja, hogy a szellemi alkotások védelmének és az azokkal való visszaélésnek az ötlete már létezett. A szellemi lopás gondolata ettől kezdve fellelhető.¹⁶

A plágium egy későbbi példájáról tanúskodnak a hellén korból a II. Ptolemaiosz uralkodása ideje alatt (i. e. 285–246), egy költőversenyen történtek. Egyes források arról számolnak be, hogy olyan költőnek adták a díjat, akinek a közönség körében a legkisebb sikere volt, mivel ő volt az egyetlen eredeti költő, és nem egy plagizátor. Ennek a döntésnek az volt a célja, hogy különbséget tegyenek eredeti írás (*scripta*) és lopás között (*furta*).¹⁷

A szerző nevének téves feltüntetésére sok példát találunk. Ezt hamisításnak hívták, amely a szerző nevével való visszaélést jelentette.¹⁸ Azt azonban nem lehet pontosan meghatározni, hogy a „tolvajt” azért tekintették plagizátornak, mert tulajdonjogot sértett, vagy mert cselekményét becsületsértésnek tartották. Mindenesetre azt elmondhatjuk, hogy ennek a tulajdonnak a gazdasági haszna nagyon csekély volt.¹⁹

Arra, hogy az engedély nélküli nyilvánosságra hozatalt nem szívesen látták, Hermodoros eseté nyújt jó példát. Hermodorosz kiadta Platón műveit, amivel gazdasági haszonra tett szert. Mindezt azonban Platón tudta nélkül tette, ezért cselekedete rossz hírnevét keltette.

I. e. 330-ban Athénban tettek először kísérletet arra, hogy alkotásokat jogi eszközzel védjenek. Lükurgosz Aiszkülosz, Szophoklész és Euripidész drámáinak eredeti változatát lemásoltatta és elhelyeztette az állami archívumban, hogy az eredeti kéziratokat későbbi korok számára megőrizze.²⁰

4. AZ ÓKORI RÓMA

Görögországgal ellentétben, ahol a művészetet magát nem ismerték el az élet megkülönböztetett esztétikai tereként abban az értelemben, ahogy azt ma tesszük, az ókori Rómában az alakítás és alkotás görög ösztöne nem volt magától értetődő. Ezért ezt az ösztönt meg kellett határozni és ki kellett hangsúlyozni. Arsnak hívták, a szó az irodalmat, a zene- és a képzőművészetet jelentette.²¹

¹⁵ Fedor Seifert: Von Homer bis Richard Strauß. Noetzel, Wilhelmshaven, 1989, p. 21

¹⁶ Speyer i. m. (12), p. 16

¹⁷ Bappert i. m. (6), p. 14–15; Vitruvius: De architectura, VII., idézet in Koutsouradis: Die Entwicklung des Urheberrechts in Griechenland. UFITA – Archiv für Urheber-, Film-, Funk- und Theaterrecht 118, 1992, p. 10

¹⁸ Speyer i. m. (12)

¹⁹ Bappert i. m. (6), p. 42

²⁰ A színészeknek ebben a korban nagy szabadságuk volt a művek tekintetében. Ez a jelenség azt a fenyegetettséget vonta maga után, hogy az eredeti művek eltűnnek. Ezért azokat védeni kellett a színészek értelmezéseitől, elferdítéseitől. Speyer i. m. (12), p. 111

²¹ Bernhard Schweitzer: Das Menschenbild der griechischen Plastik. Stichnote, Potsdam, 1947, p. 8

A rómaiak voltak szintén az elsők, akik egy magasan fejlett jogrendszert felállítottak. Szemben a görögökkel, akik között nem voltak jogászok,²² az ókori Rómában sok személyt ismerünk, akiknek foglalkozása a jogtudomány volt. Mindezek ellenére semmilyen utalást nem találunk a jogforrásokban arra nézve, hogy akár magukat a szerzőket vagy a művészeket, vagy akár őket műveikkel összefüggésben jogilag értelmezték, meghatározták volna. Ezért annak érdekében, hogy benyomást kapjunk arról, hogy a társadalom és különösen a szerzők hogyan viszonyultak a szerzői joghoz, el kell hagynunk a jog területét, és irodalmi és filozófiai forrásokat kell megvizsgálnunk. Mivel Martialis epigrammái több helyen is érintik ezt a kérdést, az ő állításai fognak kiindulópontként szolgálni a téma feldolgozásához, amelynek során a modern szerzői jogi rendszert követjük, és külön vizsgáljuk a vagyoni és a személyhez fűződő jogokat.

4. 1. VAGYONI JOGOK

A szerző gazdasági érdekeltségének első feltétele, hogy művét ellenérték fejében értékesíteni tudja. Ez egyfelől kínálatot feltételez, olyan embereket, akik hajlandók műveiket a közönség számára hozzáférhetővé tenni, és akik gazdaságilag függenek műveik értékesítésétől. Másfelől olyan környezetet is felételez, amely hajlandó megvásárolni ezeket a termékeket, és olyan terjesztési rendszert, amely képes ezt az igényt kielégíteni.

4. 1. 1. Artes liberales

A rómaiak viszonyát az alkotótevékenységek iránt mindenekelőtt az *artes liberales* rendszere és a bármilyen munka – akár testi, akár szellemi – megvetése befolyásolta.

A római gondolkodásban kétféle munka létezett: olyan munka, amelynek fejében el lehetett fogadni ellenszolgáltatást, illetve olyan, amelyhez nem méltó a fizetség. Ez utóbbi kategóriát, amely nem jogi kategória volt, hívták *artes liberales*nek. Nincs teljes bizonyosságunk arról, hogy mely tevékenységek tartoztak ebbe a kategóriába.²³ Biztos azonban, hogy azok a tevékenységek, amelyek egy szabad emberhez méltóak voltak, ebbe a kategóriába tartoztak.²⁴

²² Uwe Wesel: Die Geschichte des Rechts. Beck, München, 1997, 105. bek.

²³ Az *artes liberales* kifejezést először Cicero használta, de még ő is különböző alkalmakkor különböző tevékenységeket sorolt e fogalom alá. Egyszer a filozófiát, grammatikát, zenetudományt és matematikát említi, más alkalommal az irodalmat, költészetet, zenetudományt, geometriát, és megint más alkalommal még a nyelvtant, a dialektikát, a retorikát, a zenetudományt és a geometriát is felsorolja. Seneca csak a filozófiát tekinti annak, ezzel szemben Quintilianus Cicerohoz áll közelebb, mivel a filozófiát, a retorikát és a nyelvtant tekinti *artes liberales*nek. Visky i. m. (2), p. 10 és köv.

²⁴ Cicero: De inv. 1.35; Seneca: Ep. ad Lucilium 88.2. Idézve Visky után i. m. (2), p. 10

A római jog nem ismerte a munkaszerződés fogalmát. Egy munkáltató–munkavállaló viszonyt a *locatio-conductio* szerződésre lehetett alapozni.²⁵ A *locatio-conductio* alkategóriái voltak a *locatio-conductio operarum*, (munkaszerződés) és a *locatio-conductio operis* (vállalkozási szerződés). Ez utóbbi célja nem egy munka elvégzése volt, hanem egy mű megalkotása vagy egy szolgáltatás nyújtása. A *locatio-conductio* azon szerződések közé tartozik, amelyek leginkább hangsúlyozzák a felek közti szociális különbségeket. A munka jellegére való tekintet nélkül (pl. hogy megkövetel-e tudást, tapasztalatot vagy képességet) alárendelt, függő kapcsolatot hoz létre, amelyben a munkáltató (a szolgáltatást igénybevevő) akarata a meghatározó. Cicero szerint a munkáért kapott fizetés még szolgásgót is kifejez.²⁶

Amikor a rómaiak munkához való viszonyát megítéljük, figyelembe kell vennünk, hogy a római társadalom rabszolgatartó agrártársadalom volt, amely rabszolgákkal végeztette a munkát. Ez magyarázat lehet arra, hogy nem tisztelték a munkát. Egy szabad ember számára a jövedelem egyetlen elfogadható forrása a földje volt. Ha a munkájáért fizetséget kapott, még a rabszolgáknál is mélyebbre süllyedt a társadalmi megítélésben. Egyrészt jobban megvetették, mint egy rabszolgát, mivel – szemben a rabszolgával – önként adta át magát valaki másnak, a munkáltatónak. Másrészt a munkáltatónak nem kellett róla gondoskodnia miután elvégezte a munkát.²⁷

A munkához való ilyen hozzáállásból következik, hogy az *artes liberales* alá tartozó tevékenységekért, amelyek egy szabad emberhez méltóak voltak, nem lehetett fizetést elfogadni, és a munkavégzés nem lehetett szerződés tárgya, még egy *locatio-conductio* tárgya sem.²⁸

A római gondolkodás fent említett elemei – mivel kizárták a vagyoni szempontokat – nagymértékben hátráltatták bármiféle szerzői jog fejlődését. A szerzők tevékenységét és önmeghatározását az *artes liberales* fogalma befolyásolta. A prózáírók a magasabb társadalmi osztályokba tartoztak, és ezért nem függtek fizetségtől. A költőkről, akik alacsonyabb társadalmi osztályokból származtak, patrónusok, mecénások gondoskodtak.²⁹

²⁵ A szerződéses kapcsolatok, amelyeket a *locatio conductio* fogott át, nagyon különbözőek voltak. A rómaiak beleértették ebbe a fogalomba a modern béreletet, (*locatio conductio rei*), a munkaszerződést (*locatio conductio operarum*) és a vállalkozási szerződést (*locatio conductio operis*). (Dogmatikailag csak a középkortól tettek köztük különbséget.) A legfontosabb közös elem bennük az volt, hogy az egyik fél mindig köteles volt fizetni. Különböztek ateikéntben, hogy a bérbeadó milyen tulajdont adott át. Számunkra a *locatio conductio operarum* a legfontosabb. Ebben az esetben a bérbeadó saját magát és a szolgálatait is átadta (*se operasque suas locare*). Földi András–Hamza Gábor: A római jog története és institúciói. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996, Tizenegyedik, átdolgozott és bővített kiadás, 2006, 1673–74. bek.

²⁶ Visky i. m. (2), p. 13 és köv.

²⁷ Földi–Hamza: i. m. (25), 1693. bek.: A *locatio conductio operarum* azt jelenti, hogy valaki egy szabad ember szolgáltatást kapja, amiért ő fizet. A szerződés tárgya elsősorban a fizikai munka volt, habár egyes szellemi tevékenységek (pl. orvosi, tanítói, mérnöki munka) is idetartoztak (Ulp. D. 50,13,1,5). A fizetett munkát megvetették és a rabszolgasorba való lesüllyedéssel tekintették egyenértékűnek. „A római polgárhoz csak a saját föld megművelését és a kedvtelésből végzett munkát gondolták méltónak, a szabad emberhez (*liber*) leginkább méltónak azonban a magasrendű szellemi munka (*artes liberales*) végzése minősült.”

²⁸ Ulp. D. 50, 13, 1, 5; Földi–Hamza i. m. (25), 1693. bek.

²⁹ A művészetek körébe tartozó más tevékenységek (festés és szobrászkodás) egyenrangúak voltak a fizikai munkával, és ezért azokat keresőfoglalkozásnak tekintették. A Constitution Constantin a festőket és a szobrászokat a kézművesek között sorolta fel.

4.1.2. A művek hasznosítása

*Non urbana mea tantum Pimpleide gaudent
otia nec vacuis auribus ista damus,
sed meus in Geticis ad Martia signa pruinis
a rigido territur centurione liber,
dicitur et nostros cantare Britannia versus.
Quid prodest nescit sacculus ista meus.
At quam victuras poteramus pangere chartas
quantaque Pieria proelia flare tuba,
cum pia reddiderint Augustum numina terris,
et Maecenatem si tibi, Roma, darent!*

*Nemcsak a megpihenő nagyváros kedveli könyvem
(már egy művem sem lelne süket füleket)
még a hideg geta földön, Mars zászlói alatt is
könyvem koptatják mord katonák kezei,
s úgy hírlík versem kántálja Britannia népe –
haszna viszont nincs ám, hisz zsebem éppoly üres.
Mily gyönyörűséges dalokat zenghetne a lantom,
mily nagy harcokról szólna a múzsai kürt –
hogya az ég ismét Augustust ülteti trónra,
s új Maecenast is ad vele, Róma, neked.*

Martialis 11.3³⁰

Mint ahogy fent említettük, a rómaiak attitűdje a munka iránt sem azt nem tette lehetővé, hogy valaki a munkáját hasznosítsa, sem azt, hogy a szerzőt díjazzák. A prózaírók nem függtek ettől. A költők számára pártfogói rendszer működött, amelynek keretében gazdag pártfogók fizették megélhetési költségeiket. Egyetlen lehetséges útja a fizetésnek – a pártfogók adományai mellett – az ún. *honorarium* lett volna, amelyet az *artes liberales* területén végzett munkáért azonban nem lehetett kérni és nem illett adni, mivel ezt a munkát szíves-ségnek tekintették.

A *honorarium*ot eredetileg a hála és tisztelet jeleként adták. Mivel a *honorarium* fizetése nem volt jogi kötelezettség, nem lehetett jogi úton kikényszeríteni. A későbbiekben a *honorarium* ilyenként való felfogása kevésbé szigorúvá vált. A szellemi munkáért járó fizetséget egyre inkább elfogadták, és a császári korban már lehetőség volt a *honorarium* érvényesítésére az *extraordinaria cognitio*³¹ keretében. Mindennek ellenére nincs egyértelmű bizonyíték arra vonatkozólag, hogy *honorarium*ot egy költőnek valaha is fizettek volna.³²

Ezért a költők, akik alacsonyabb társadalmi osztályokból származtak, támogatástól függtek. A költők műveiket barátjuknak vagy egy pártfogójuknak dedikálták, ajánlották, akitől ennek fejében anyagi és személyes támogatást kaptak.³³ Ez nemcsak megélhetésük biztosítását jelentette, hanem szellemi támogatást is annak révén, hogy kapcsolatba léphettek tudósokkal, kritikusokkal, más költőkkel és a művelt rétegekkel. A pártfogótól azt is elvárták, hogy műveiket terjesszék és hírnevüket növeljék.³⁴ Amellett, hogy műveiket a pártfogóknak

³⁰ A tanulmányban szereplő összes Martialis-fordítás Bálint Gábor munkája.

³¹ Ulp. D. 50. 13. 1. *Visky* i. m. (2), p. 18. és köv.; *Földi-Hamza* i. m. (25), 1693. bek.

³² *Dziatzko* i. m. (2), p. 566; *Visky* i. m. (2), p. 118.

³³ *Dziatzko* i. m. (2), p. 575; *Anette Dortmund*: Römisches Buchwesen um die Zeitwende. War T. Pomponius Atticus (110-32 v. Chr.) Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2001, p. 79; *Eggert* i. m. (2), p. 209

³⁴ *Dortmund* uo.

ajánlották, a költők időnként egyéb szolgálatokat is teljesítettek a pártfogók számára.³⁵ E rendszer keretében tehát a költőknek, bár mindig panaszkodtak szegénységükre, a támogatásoknak köszönhetően kényelmes életük volt.³⁶ Ezért anyagilag nem voltak érdekelték műveik eladásában.

4. 1. 3. Szellemi tulajdon

Carmina Paulus emit, recitat sua carmina Paulus. Verset vesz Paulus, s recitálja, de mint a sajátját.
Nam quod emas possis iure vocare tuum. Persze, ha megvetted, mondhatod így jogosan.
Martialis 2.20

Annak ellenére, hogy a szerzők műveik hasznosításában vagyoniilag nem voltak érdekelték, amely érdekeltséget előbb vagy utóbb jogi úton kellett volna védeni, léteznek források, amelyek szellemi termékekkel foglalkoznak.

Annak érdekében, hogy egy mű felhasználását jogilag definiálni lehessen, szükséges lett volna felismerni annak igényét, hogy a szerző azután is, hogy kéziratát kezéből kiadja, műve felett bizonyos kontrollt megtarthasson, azaz a művén valamilyen jogok álljanak fenn, amelyeket ő gyakorolhat. Abban az esetben, ha ezt a rómaiak már felismerték, miért nem definiálták jogilag? Az alábbiakban ezt a kérdést vizsgáljuk meg.

Ahhoz, hogy valaki számára szellemi terméke felett, függetlenül a kézirat vagy egy műpéldány fizikai birtoklásától, jogot biztosíthassunk, először is különbséget kell tenni a szellemi termék és az azt hordozó anyag között. Másodsorban, szükséges, hogy a szellemi termék számára védelmet (függetlenül annak fizikai megjelenítésétől, tehát mint immateriális tulajdon) vagy annak tulajdonosa számára bizonyos jogokat biztosítsunk.

Senecának sikerült különbséget tennie, még ha tökéletlenül is, az imént említett két tulajdon között.³⁷ A könyvek tulajdonjoga, amelyeket Cicero írt, Ciceróé. De a könyvek, amelyek Cicero műveit tartalmazzák, a könyvárus tulajdonai is, aki őket megvette, írja Seneca.³⁸ Seneca tehát itt ráértett Cicero „szellemi tulajdonára”, de nem sikerült neki egyértelműen

³⁵ *Martialis 11.24,1–4: Dum te prosequor et domum reduco, / aurem dum tibi praesto garrienti, / et quidquid loqueris facisque laudo, / quot versus poterant, Labulle nasci!* (Míg mindenhova elkísérlek egyre / és fülem fecsegésem eltömiti, / s bármit mondasz is és teszel, dicsérem – / irhatnám azalatt a könyvem inkább!)

³⁶ Gondoljunk Horatiusra: *Martialis* többször is említi a szegénységét (1.76; 11.3; 11.108), és saját magát *pauper poeta*-nak nevezi (5.13; 5.16; 11,3). Ahhoz, hogy *Martialis* helyzetét ne értsük félre, helyesen kell értelmeznünk a *paupertas* kifejezést: Seneca tisztességes megélhetésről beszél (*parvi possessio*) (Epist, 87,40). Továbbá a *paupertas* kifejezést mindig a felette lévő társadalmi osztályhoz viszonyítva kell értelmeznünk. Ezt mutatja az 5. 13. epigramma, ahol magát a nagyon gazdag Callistratusszal összehasonlítva tekinti szegénynek. Ezzel egyidőben azoban büszke arra, hogy lovag. *Paul Barié/Winfried Schindler* (szerk): *M. Valerius Martialis: Epigramme*. Artemis und Winkler, Düsseldorf, 1999, p. 1095

³⁷ L. még 4.1.5 pont

³⁸ De beneficiis 7.6.1.

megkülönböztetni a „szellemi tulajdont” a könyv tulajdonától, amelyet a könyvadás megvásárolt. Ezért jut arra a következtetésre, hogy ez tipikusan az az eset, amikor több mint egy személy tulajdonolhat egy dolgot. Ez a besorolás nem lett volna lehetséges, ha felismerte volna, hogy a könyv esetében két jogilag védett tárgy között kell különbséget tennie.³⁹

A különbségtétel a szellemi tulajdon és annak hordozója közt világosabban megjelenik annak a helyzetnek az elemzése révén, amikor a rómaiak azt a kérdést vizsgálják, hogyan kell megítélni ha valaki egy olyan papiruszra vagy pergamenre ír, ami nem az övé. Ezzel a kérdéssel az eredeti tulajdonszerzési módok vizsgálatok foglalkoztak, amelyek közül az egyik az *accessio* volt.⁴⁰ Az *accessio* a dolegegyesülés egyik fajtája, és azt jelenti, hogy a két tulajdonos két külön dolga elég közeli kapcsolatba került egymással ahhoz, hogy egy dolog keletkezzen belőlük. Az *accessio* jellemzője továbbá, hogy az egyik dolog, az ún. fődolog (*res principalis*) természeténél fogva jobban érvényesül, mint a másik. A másik dolog a fődologhoz kapcsolódik, mint egy toldás, mint egy növedék, egy *accessio*.⁴¹ A növedék a fődologot szolgálja. Annak eldöntésekor, hogy melyik dolog a fődolog, fontos szem előtt tartani, hogy ezt nem a dolgok anyagi értéke döntötte el (szemben a mai jogi rendszerekkel), hanem elméleti megfontolások, amelyek sokszor nem találkoztak praktikus megfontolásokkal.⁴² A legfontosabb szabály az volt: *accessio cedat principali*,⁴³ a növedék osztja a fődolog jogi sorsát. Tulajdon szempontjából ez azt jelenti, hogy az egyesült dolog a fődolog tulajdonosának tulajdona lesz.⁴⁴

Gaius az írást (*scriptura*) az *accessio* egy típusának tekinti. Ennek értelmében a papirusz vagy a pergamen tulajdonosa az, aki az írás tulajdonjogát megszerzi, még akkor is, ha arany betűkkel írták azt. Ennek oka az volt, hogy a papirusz vagy a pergamen hordozza a betűket, ezért a betűk képezik a növedéket.⁴⁵ Ez azt mutatja, hogy a rómaiak különbséget tettek a szellemi tulajdon és a hordozó mint a tulajdon két különböző tárgya között, csak éppen a szellemi tulajdon hordozóját tekintették a fődolognak.⁴⁶ Mint ahogy azt fentebb említettük, ez nem jelenti feltétlenül azt, hogy szemükben az írás értéktelenebb lett volna, mint annak hordozója.⁴⁷ A festmények esetében azonban az a szabály, amely olyan festményre vonatkozott, amelyet más táblájára festettek, részben a szellemi tulajdon értéke sze-

³⁹ Vö. Eggert i. m. (2), p. 193

⁴⁰ Visky i. m. (2), p. 105

⁴¹ Földi-Hamza i. m. (25), 1080–1081. bek.

⁴² Uo., 1081. bek.

⁴³ Ulp. D. 34.2.19.13.

⁴⁴ Földi-Hamza i. m. (25), 1082. bek.

⁴⁵ Gai inst. comm. 2.77. Idézet: Visky i. m. (2), p. 106

⁴⁶ Más véleményen van Eggert i. m. (2), p. 194. Ő azt feltételezi, hogy ez azt mutatja hogy a rómaiak az írást és a papiruszt oszthatatlan dolognak tekintették. A rómaiak azonban nem tettek különbséget osztható és oszthatatlan dolgok között. Ezeket a kategóriákat (*res divisibiles* – *res indivisibiles*) először a középkorban használták. Földi-Hamza i. m. (25), 916. bek.

⁴⁷ Visky i. m. (2), p. 107

rinti kategorizálására utal, bár e tekintetben a klasszikus jogászok véleménye megosztott volt. A Gaius-idézet a Digestákban arra utal, hogy a festmény a festő tulajdona, és a tábla tulajdonosa jogosult táblája értékének megtérítésére.⁴⁸ Gaiusszal szemben egy Paulus-idézet a Digestákban azt mondja, hogy a festmény, ugyanúgy, mint az írás, a tábla jogi sorsát osztja.⁴⁹ Iustinianus Gaius elméletét követte azzal a magyarázattal, hogy „nevetséges lenne, ha olyan művészek, mint Appeles és Parrhasius festményei az értéktelen hordozókhoz képest alsóbbrendűek lennének”.⁵⁰ Ez a szabály azonban nem volt alkalmazható művészetileg értéktelen festményekre.⁵¹ Ez azt mutatja, hogy művészeti tárgyak esetében és annak meghatározásakor, hogy mi tekintendő a földolognak, a dolog értéke volt a fő szempont. Ennek megfelelően a papirusz vagy a pergamen a rómaiak számára nagyobb értékkel bírt volna, mint az írás.⁵²

A rómaiak elismertek bizonyos jogokat a szellemi termékekkel kapcsolatban. Tulajdonjogként való jellemzésük azonban meghaladná a római jog kereteit. Tulajdon alatt a rómaiak egy „dolog feletti teljes hatalmat”⁵³ értettek, amelynek értelmében mindenki mindent megtehet a saját dolgával addig, amíg azzal másokat nem zavar.⁵⁴ A római forrásokban a dolog fogalmának meghatározása nem szerepel. Jogilag mindazonáltal egy dolog független fizikai, materiális dolgot jelentett, amelyet tulajdonolni lehetett.⁵⁵ Ezt a definíciót kibővítette az immateriális dolgok fogalma, amelyeket a rómaiak már figyelembe vettek, amikor a dolgokat osztályozták. Ezért mondják manapság egyesek, hogy már tudhatták volna a szellemi tulajdont immateriális dologként definiálni.⁵⁶ De immateriális dolog alatt a rómaiak egyes gazdasági értékkel rendelkező jogokat értettek,⁵⁷ amelyek nem lehettek tulajdon tárgyai.⁵⁸ Így tehát végső soron az immateriális dolgok nem dolgok voltak, hanem jogok.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a római jog felismerte a szellemi terméket mint egy, a hordozójától független kategóriát, de nem tekintette azt dolognak, sem semmi egyébnek, ami tulajdon vagy bármely más jog tárgyát képezhetne volna.

⁴⁸ D. 41. 1. 9. 2.

⁴⁹ D. 6. 1. 23. 3.

⁵⁰ I. 2. 1. 34.

⁵¹ *Földi-Hamza* i. m. (25), 1094. bek.

⁵² Kohler a római jognak ezt az elemét tekinti a döntőnek abban a tekintetben, hogy a rómaiak a szellemi termékeket nem vonták jogi szabályozás alá: „... ein Recht, welches nicht einmal in der Eigentumslehre der Schrift das Übergewicht einräumte über das Schreibmaterial, ist nicht dazu gewachsen, den rechtlichen Charakter der geistigen Schöpfung zu erfassen.” Kohler i. m. (2), p. 329

⁵³ Ulp. D. 32.73.

⁵⁴ Ulp. D. 8.5.8.5.

⁵⁵ *Földi-Hamza* i. m. (25), 893. bek.

⁵⁶ *Visky* i. m. (2), p. 121

⁵⁷ I. 2. 2: „*Quaedam ... res incorporales sunt, quaedam corporales.*” *Földi-Hamza* i. m. (25), 908. bek.

⁵⁸ Uo., 1208. bek. A rómaiak ugyanis, Gaius ugyanúgy, mint Iustinianus, nem különböztették meg a tulajdonjogot önálló jogként, hanem a tulajdont a *res corporales* részének tekintették. Amikor felsorolják azokat a jogokat, amelyek a *res incorporales* tartalmát kiteszik, a tulajdont nem említik.

4. 1. 4. Könyvterjesztés

*Livet Charinus, rumpitur, furit, plorat
et quaerit altos unde pendeat ramos:
nom iam quod orbe cantor et legor toto,
nec umbilicis quod decorus et cedro
spargor per omnes Roma quas tenet gentes,
sed quod sub urbe rus habemus aestivum
vehimurque mulis non ut ante conductis.
quid imprecor, o Serve, liventi?
hoc opto: mulas habeat et suburbanum.*

*Írigy Charinus, pukkadóz, dühög, jajgat
s erős ágat keres, már ott akar lógni –
nem azért mert verseim mindenki olvassa,
s nem ám azért, mert én díszes tekerceken
mindenhol ott vagyok, hol Róma kormányoz,
hanem mert van már városszéli kis házam,
és nem bérelt – saját öszvérfogat visz ki.
Mit is kívánjak ily irigykedőnek most?
Legyen neki is tehát öszvére meg háza...*

Martialis 8.61

Az ókori római szerzői joggal foglalkozó jogirodalomban a legutóbbi időkig az a feltételezés élt, hogy a Római Birodalomban virágzott a könyvkereskedelem, amelyet egy jól szervezett kiadói rendszer támogatott.⁵⁹ Ezzel kapcsolatban azonban az utóbbi időkben kétely merült fel.

A köztársasági korból nagyon kevés közvetlen bizonyítékunk van, amely a könyvkereskedelem létre utalt volna Rómában.⁶⁰ Tényleges bizonyítékkal a császárkortól, az i. e. I. század közepétől rendelkezünk. Mindazonáltal a tudományos irodalomban ez nem ahhoz a következtetéshez vezetett, hogy korábban könyvkereskedelem nem létezett. A feltevés az volt, hogy nem lehetett volna az irodalom a Római Birodalomban ennyire elterjedt, ha nem lett volna könyvkereskedelem, amelyet továbbá az ókori könyvtárak léte is feltételez.⁶¹ A valóság azonban lehet, hogy más volt.

A Római Köztársaságban a társadalmi élet központja az ún. *homo politicus* volt. A művelődésnek, tanulásnak, képzésnek nem volt fontos szerepe, státusza. Athénnal és Alexandriával szemben Rómában nem léteztek az állam által támogatott tudományos intézmények. Augustus autokrata uralkodásával azonban a szenátorok elvesztették befolyásukat a politikai életben, aminek következtében az uralkodó osztály, az arisztokrácia politikai nevelése nem volt többé indokolt. A siker iránt való küzdelemben az elismertség és a hírnév egyre in-

⁵⁹ Kohler i. m. (2), p. 322 és köv.; Visky i. m. (2), p. 104; Eggert i. m. (2), p. 202 és köv. Kohler még egy „collegium of the Bibliopole”-ról, a könyvkereskedők egyesületéről is említést tesz. „... und das es keine Buchhändlergilde, keine Innung so hervorragenden Zweige der Gewerbetreibenden gegeben habe, dies dürfte weder an sich wahrscheinlich sein, noch sprechen irgendwelche besondere Umstände gegen die Existenz einer solchen.” Kohler uo., p. 331. De bizonyítékkal nem támasztja alá.

⁶⁰ A római könyvkereskedésről szóló rész, amely a legújabb kutatásokat tükrözi, Anette Dortmund disszertációján alapszik. Dortmund i. m. (33)

⁶¹ Dortmund uo., p. 33 és köv.

kább a műveltség és azon belül is az irodalom irányába tolódott el, a műveltség státuszszimbólummá vált.⁶² Ennek a fejlődésnek tipikus megnyilvánulása volt a könyvek magánkézben való felhalmozása és nagy magánkönyvtárak létrehozása, amelyek támogatták a tudományt és a kutatást.⁶³

A korábbi feltevés, miszerint az emberek írni, olvasni tudtak, megkérdőjeleződött az elmúlt évtizedekben. I. e. 100 körül a népesség 10%-a volt írástudó.⁶⁴ Népszerű irodalom nem létezett. Egy író népszerűsége nem függött az olvasóközönségtől. Abban az időben a szájhangomány útján való terjedés sokkal természetesebb volt, mint a könyvekkel való kereskedés. Ez csak az i. sz. I. században változott meg.⁶⁵

A műveltségben az i. e. I. században bekövetkezett, fent említett változásokkal párhuzamosan a könyvkereskedés számára lehetővé vált a terjeszkedés, és így a szerzők és az olvasók számára egyre fontosabb szerepet töltött be. Csak ezáltal tudott a könyvkereskedés a magánterjesztéshez képest független és azzal egyenrangú pozícióra szert tenni, azonban nem bizonyított, hogy a könyvterjesztés rendszerében vezető szerepe lett volna. Mivel a magánterjesztés személyi kapcsolatokon múlt,⁶⁶ így azok számára, akik születésüknél fogva nem tartoztak a társadalmi elithez, a könyvkereskedés tette lehetővé a könyvek beszerzését. A könyvkereskedés tehát a társadalmi elitől függetlenül lehetővé tette a könyvekhez való hozzájutást.⁶⁷

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy az i. e. I. században virágzó könyvkereskedelemre utaló bizonyíték nincs. Még az I. század után is a könyvkereskedés a könyvterjesztésnek csupán egyik, és nem egyetlen formája volt. Világot átfogó könyvkereskedésről csak írói és filozófiai művekben olvashatunk, ahol a szerzők feltételezik és remélik, hogy az létezett. Ezt nem lehet kiterjedt kereskedelem bizonyítékának tekinteni, csak feltevésnek, kívánságnak, toposznak.⁶⁸

⁶² Hasonló fejlődés figyelhető meg a hellén világban a polis hanyatlásával. *Dortmund* uo., p. 74

⁶³ Az első nyilvános könyvtárat i. e. 39-ben nyitották meg. Gaius Asinius Pollio alapította, és az Atrium Libertatison, a Forum egyik hivatalos épületében volt található. *Janzin–Güntner: Das Buch vom Buch. 5000 Jahre Buchgeschichte.* Schülerscher, Hannover, 1995, p. 32

⁶⁴ *Dortmund* i. m. (33), p. 68

⁶⁵ *Dortmund* i. m. (33), p. 59 és köv.

⁶⁶ Vö. 4.1.6 pont

⁶⁷ *Dortmund* i. m. (33), p. 143 és köv.

⁶⁸ *Dortmund* i. m. (33), p. 150 és köv; például Martialis 1.1; 3.95; 7.84; 7.88; 10.9; 11.3.

4. 1. 5. A könyvkereskedők

... ne tamen ignores ubi sim venalis et erres S hogyha te nem tudnád, hogy hol kaphatsz, ne barangolj
 urbe vagus tota, me duce certus eris: szerte a városban, mert vezetőd leszek én:
 libertum docti Lucensis quaere Secundum árusa Lucensis volt rabszolgája Secundus:
 limina post Pacis Palladiumque forum. Pax szentélye mögött, pallasi fórum után.

Martialis 1.2

Irodalmi forrásokban sokat szerepelnek római könyvárusok. Talán az egyik legkorábbi utalást Catullusnál találjuk i. e. 55-ben.⁶⁹

A „könyvárusra” a latin nyelvben két kifejezés létezett: *librarius* és *bibliopola*. A *librarius* eredetileg a másolót jelentette, és csak később használták a kifejezést könyvárusként is. A *bibliopola* kifejezéssel először egy Martialis-epigrammában találkozunk.⁷⁰ A könyvkereskedők társadalmi és gazdasági helyzetéről nem tudunk biztosat. Feltehető azonban, hogy kézművesek, kiskereskedők, bolttulajdonosok voltak. Erre utal az előbb említett Martialis-epigramma, amelyben Secundus könyvkereskedőt szabadnak, *libernek* állítja be. A többszörözés és a terjesztés egy kézben összpontosult. Semmilyen konkrét bizonyíték nem utal nagy könyvkereskedő-vállalkozásokra, ahol sok rabszolga dolgozott volna, mint ahogy azt a korábbi irodalom feltételezte.⁷¹ Ezért óvatosnak kell lennünk, amikor a „kiadó” kifejezést használjuk. A római könyvkereskedő sokkal inkább a modern értelemben vett viszonteladó volt.

A kínált áruk skálájáról sem tudunk semmi biztosat. Az a feltevés, miszerint a „kiadó” sok példányt állított elő annak érdekében, hogy megakadályozza az újrakiadást, nem bizonyított.⁷² Valószínűleg csak alkalmanként állítottak elő könyveket, hogy raktáron legyenek.⁷³ A könyvek különböző kivitelezésben léteztek, ami meghatározta az árakat.⁷⁴ A könyvkereskedők profitorientáltan kereskedtek a népszerű könyvekkel. Erre már Horatius *Ars poetica*-jának egy részlete is utal:⁷⁵

⁶⁹ Dortmund i. m. (33), p. 127. 70 Catull. 14, 17–20: *nam, si luxerit, ad librarium / curram scriinia, Caesios, Aquinos, / Suffenum, omnia colligam venena / ac te his supplicis remunerabor.* („... ha virrad / vásárolni futok, s a könyveseknek / polcáról csupa Caesiust, Aquinust / Suffenust szedek össze, s mind e mérget / elküldöm neked: ezt kapod, lakolj meg!” Devecseri Gábor fordítása.)

⁷⁰ Martialis 4.72, 1–2: *Exigis ut donem nostros tibi, Quinte, libellos. / non habeo, sed habet bybliopola Tryphon.* („zaklatsz mindig, hogy neked adjam, Quintus, a könyvem. / Nincs nekem, ámde elad könyvkiadója, Tryphon.”)

⁷¹ Kohler i. m. (2), p. 322; Visky i. m. (2), p. 104

⁷² Kohler i. m. (2), p. 329

⁷³ Dortmund i. m. (33), p. 104 és köv.

⁷⁴ Pl. pergamen és henger (Martialis 1.2, 2-4), „nyújtja is teneked fentről a polcra / megsziszolva, finom biborkötésben / öt denáriusért a Martialist.” (Martialis 1.117, 16–17).

⁷⁵ Horatius: *Ars poetica*, 343–347; Muraközy Gyula fordítása

*Omne tulit punctum qui miscuit utile dulci,
lectorem delectando pariterque monendo;
hic meret aera liber Sosiis, hic et mare transit
et longum noto scriptori prorogat aeuum.*

*Öszatlan tetszést az arat, mi a hasznosat, édest,
jól elegyítve tanít, s közben komoly élvezetet nyújt.
Ebből gazdagodik meg a két Sosiis, s az ilyen jut
tengereken túl, és szerez írójának örök hírt!*

Hasonlóan Martialis:

*Omnis in hoc gracili Xeniorum turba libello
constabit nummis quattuor empta tibi.
quattuor est nimium? Poterit constare duobus,
et faciat lucrum bibliopola Tryphon.*

*Összes „Ajándék”-os verseckéim kicsi könyvét
négy sestertiusért megveheted magad is.
Túl sok a négy, mondod? Ha netán kettőbe kerülne
Már a haszonnak örül könyvkiadója, Tryphon ...⁷⁶*

Vagy egy másik epigrammában azt mondja:

*Sunt quidam qui me dicant non esse poetam:
sed qui me vendit bibliopola putat.*

*Vannak akik mondják, hogy nem költő ez a szerző.
Ám aki engem elad, tudja: a könyvkiadó.⁷⁷*

A mai napig nem tudunk biztosat arról, hogy a könyvkereskedők hogyan jutottak egy mű első példányához. Semmi bizonyíték nincs arra, hogy a kézirattal kereskedtek volna, mint ahogy azt korábban szintén feltételezték.⁷⁸ Még személyes kapcsolatra sem volt szükség könyvkereskedő és szerző között. A könyvkereskedőnek nem volt szüksége a szerző engedélyére, hogy művét lemásolja, többszörözze és terjessze, és a szerző nem függött kizárólag a könyvkereskedőtől műve terjesztése tekintetében. Miután a könyvkereskedő megvett egy könyvet, azt szabadon másolhatta. Erre utal a fentebb idézett Seneca-részlet.⁷⁹ Seneca ott arra az esetre hoz fel példákat, amikor lehetséges volt, hogy egy dolog felett több személy rendelkezzen tulajdonjoggal. Azt írja, hogy Cicero ugyanannyira jogosult a könyvet, amelyet írt, sajátjának hívni, mint a könyvkereskedő Dorus, aki a könyvet megvásárolta.⁸⁰

Mivel a szerzőnek az volt az érdeke, hogy minél nagyobb népszerűsége tegyen szert, és mivel nem kötötte kiadói szerződés, ezért könyveit gyakran egyszerre több könyvkereske-

⁷⁶ Martialis 13.3, 1–4

⁷⁷ Martialis 14.194.

⁷⁸ Kivételt képeznek a drámák. Drámai előadásokra nyilvános fesztiválokon került sor, amelyeket az *aedilis curulis* szervezett, aki többek közt, mint *curator ludorum* felelős volt ezekért a fesztiválokért. Az *aedilis* szerződötett egy *dominus gregis*, aki a darab „producere” volt. A *dominus gregis* megvásárolta a darabot a szerzőtől, aki attól kezdve minden befolyását a darabra elvesztette. [Visky i. m. (2), p. 110; Vö. How comedy was produced, www.vassun.vassar.edu/%jdot-t/repulic1998/plautus/comedy.html; Földi-Hamza i. m. (25), 47 bek.]

⁷⁹ Vö. 39. lábjegyzet

⁸⁰ Ezt sokszor tévesen egy kézirat eladásaként értelmezik. Vö. Visky i. m. (2), p. 105. Más nézetten: Kohler i. m. (2), p. 325; Dortmund i. m. (33), p. 157

dőtől is meg lehetett vásárolni.⁸¹ A szerző legfőbb érdeke az volt, hogy a művét az eredetihez lehető leghűbb változatban sokszorosítsák.⁸² Ezért pl. Quintilianus Tryphon könyvkereskedőt kedvelte (akit Martialis is említ⁸³), mert másolatai annyira hűek voltak az eredetihez.⁸⁴

4. 1. 6. Könyvek cseréje magánkörben

*Non donem tibi cur meos libellos
oranti totiens et exigenti
miraris, Theodore? Magna causa est:
dones tu mihi ne tuos libellos.*

*Mért nem küldöm a könyveim tenéked
bár kérted könyörögve annyiszor már,
bámulsz csak Theodorus? Indokom nagy:
hogy ne küldd el a könyveid cserébe.*

Martialis 5.73

A könyvek magánkörben történő cseréje végig létezett abban a korban, amikor a könyveket még kézzel írták.⁸⁵ Azt a tényt, hogy a könyvterjesztésnek ez a formája legalább annyira jelentős volt, mint maga a könyvkereskedelem, csak az utóbbi évtizedekben ismerik el.⁸⁶ A szerző magánúton adta könyveit szívességgként barátainak.⁸⁷ Erre utal az is, amikor Martialis visszautasítja, hogy hamis barátainak ajándékként könyvet adjon.⁸⁸

Nemcsak a szerző barátainak nyújtott ajándéka tartozik a magáncsere kategóriájába, hanem az olvasóközönség tagjai között történő csere is. Könyveket abból a célból is adtak kölcsön, hogy azokról privát másolatokat készítsenek. A terjesztésnek ez a személyes formája különösen fontos volt a provinciákban, ahol nem voltak könyvkereskedők.⁸⁹

4. 1. 7. Összefoglalás

A rómaiak nem ismerték el az írás vagyoni értékét. A szerzők nem függték műveik vagyoni értékesítésétől, ezért a gazdasági megközelítés ismeretlen maradt számukra. Még a kéziratok eladása sem volt szokványos. Mindenképpen szkeptikusnak kell lennünk azokkal a véleményekkel szemben, amelyek egyes irodalmi forrásokat úgy értelmezik, hogy

⁸¹ Martialis epigrammaiban említést tesz Secundusról (1.2), Quintus Valerianus Polliusról (1.113), Atrectusról (1.117) és Tryphonról (4.72; 13.3)

⁸² *Dortmund* i. m. (33), p. 106

⁸³ Vö. 84. lábjegyzet

⁸⁴ *Dortmund* i. m. (33), p. 158

⁸⁵ *Dortmund* i. m. (33), p. 164

⁸⁶ *Dortmund* i. m. (33), p. 35

⁸⁷ Martialis, epigr. 7.17, 6-12 : *septem quos tibi misimus libellos / auctoris calamo sui notatos: / haec illis pretium facit litura. / at tu munere delicata parvo / quae cantaberis orbe nota toto, / pignus pectoris hoc mei tuere, Iuli bibliotheca Martialis.* (Hátsó polcaidon talán akad hely / hét könyvemnek, amit saját kezemmel / korrigáltam a tollal, én a szerző – / értékük ha van is, csupán ezért van. / S most, hogy nálad e kis, szerény ajándék / vedd szívemnek e zálogát, s vigyázz rá, / mert megőriz a Hír örökre téged / dús könyvtára a drága Juliusnak.)

⁸⁸ Martialis 4.72; 7.77.

⁸⁹ *Dortmund* i. m. (33), p. 153

a kéziratokat árulták.⁹⁰ Mint ahogy fent bemutattuk, a kézirat eladásának igénye fel sem merült, és a társadalom elvárásai a magasabb társadalmi rétegek iránt is ennek kialakulása ellen hatottak. Ezért a mű jogi értelmezése mint vagyoni értékkel rendelkező dolog vagy jog szükségtelen volt. Néhány, a műpéldányra vonatkozó dologi jogi szemponttól eltekintve, a jogászok nem is foglalkoztak ezzel a kérdéssel.

4. 2. SZEMÉLYHEZ FÚZÓDÓ JOGOK

Személyhez fűződő jogok alatt azokat a jogokat értjük, amelyek a szerző személyiségét védik a művével összefüggésben. Mint ahogy azt fentebb láttuk, a szerző legtöbb személyhez fűződő jogát, amelyet ma törvények biztosítanak számára, a görögök már ismerték, azokat, ha máshogy nem, társadalmi normák által kényszerítették ki. Az alábbiakban a szerzők személyhez fűződő jogainak kérdését vizsgáljuk az ókori Rómában. A mai definícióknak megfelelően kitérünk a nyilvánosságra hozatal jogára, a névfeltüntetéshez való jogra és a mű egységének védelmére, azaz az ún. integritáshoz való jogra.

4. 2. 1. Nyilvánosságra hozatal joga

*... sed tu ne totiens domini patiare lituras
neve notet lusus tristis harundo tuos,
aetherias, lascive, cupis volitare per auras:
I fuge; sed poteras tutior esse domi.*

*Ámde te nem túrvén a javítását az uradnak,
s játékos soraid hogy ne zavarja a nád,
inkább csintalanul röppensz a magas levegőbe.
Menj! – De a biztonság itt van a polcaimon!*

Martialis 1.3

A nyilvánosságra hozatalhoz való jog alatt a mű első nyilvánosságra hozatalát értjük. Ma ez általában kiadói szerződés tárgya, és így a szerző és a kiadó kapcsolatában releváns. Rómában, ahol mind a szerzői, mind a kiadói jogok ismeretlenek voltak, ez nem volt lehetséges. A könyvkereskedő számára nem volt jelentősége (eltekintve az eredeti műhöz való hűség igényétől), hogy az eredeti kézirat volt tulajdonában vagy annak csak egy másolata. Mindkettőt szabadon többszörözhetete.⁹¹

⁹⁰ A példaként két leggyakrabban idézett forrás a fentebb idézett Seneca-részlet és Martialis 11.108 epigrammájának vége. (Vö. Eggert i. m. (2), p. 205-207; Dziatko i. m. (2), p. 571; Dortmund i. m. (33), p. 100] Seneca csak Cicero egy könyve példányának vásárlásáról tesz említést, amit nem tekinthetünk a kiadói jogok megszerzésének. És amikor Martialis azt írja, hogy be kell fejeznie a könyvét, ha az olvasó nem fizet neki, mivel Lupus követeli a bérét, (*Quamvis tam longo possis satur esse libello, / lector, adhuc a me disticha pauca petis. / sed Lupus usuram puerique diaria poscunt / lector, solve. taces dissimulasque? vale.*), ezt az olvasónak szánt felkérésnek kell tekinteni, hogy legyen pártfogója, és nem annak bizonyítékeként értelmezni, hogy a kéziratot eladta. Dziatko uo., p. 568, N 2; Dortmund uo., p. 159; más-ként erről: Eggert uo., p. 207; Visky i. m. (2), p. 108, N 9

⁹¹ Mint ahogy azt fent bemutattuk, korábbi feltételezésekkel szemben a kéziratokkal való kereskedelem, ahol a kézirrattal összefüggő jogok relevánsak lehetnek volna, nem létezett. Vö. Kohler i. m. (2), p. 325; Visky i. m. (2), p. 115 és köv.

A mű nyilvánosságra hozatalának csak a szerző számára volt jelentősége. Csak addig tudott műve felett kontrollt gyakorolni, amíg a kézirat kiadatlan volt. A nyilvánosságra hozatal után a mű közkinccsé vált,⁹² mindenki szabadon használhatta kénye-kedve szerint. A nyilvánosságra hozatalt jogi aktushoz nem kötötték, erre irányuló szándéokra csak a szerző akaratából lehetett következtetni.

A „mű nyilvánosságra hozatala” kifejezésére a rómaiak az *edere* szót használták. Jelentése: valamit visszaadni, valamit továbbadni, valamit a nyilvánosság számára küldeni. Ha az *edere* igét egy alkotással kapcsolatban használták, akkor az alatt a szerző szándékos cselekményét értették, hogy a művét átadja a közönségnek. Amit egyszer nyilvánosságra hoztak, nem lehetett többé visszavenni.⁹³ Ezt igazolja a fentebb idézett Martialis-részlet, de Horatius *Ars poeticája*⁹⁴ is:

*Si quid tamen olim
scripseris, in Maeci descendat iudicis auris
et patris et nostras, nonumque prematur in annum
membranis intus positis; delere licebit
quod non edideris; nescit uox missa reverti.*

*...ha írnál mégis akármit,
egyszer, Maeciusunk finom füle hallja s atyádé,
majd az enyém. Te kilenc évig tartsd vissza a
műved,
jól elzárva. Amit ki nem adsz azon egyre
törölhetsz;
nem tud a szó, ha kiszállt egyszer, soha
visszarepülni.*

A nyilvánosságra hozatal visszafordíthatatlan és ezért nagyon fontos cselekedet volt. Horatius még arra is utal, hogy a gyakorlat az volt, hogy a szerző a nyilvánosságra hozatal előtt megmutatta művét valakinek, legtöbbször egy barátjának, hogy az mondjon róla véleményét. A kéziratnak ez a fajta átadása nem jelentette a mű nyilvánosságra hozatalát. Ha azonban a mű nyilvánosságra került, akár azért, mert a bizalmi személy tévedésben volt a nyilvánosságra hozatal tekintetében,⁹⁵ vagy mert szándékosan cselekedett a szerző akaratára ellenére, a szerző nem tudott tiltakozni, sem jogi úton, sem máshogy.⁹⁶

⁹² Dziatzko i. m. (2), p. 563

⁹³ Dortmund i. m. (33), p.112 és köv.; Dziatzko uo., p. 563

⁹⁴ Horatius: *Ars poetica* 386–390, Muraközy Gyula fordítása

⁹⁵ Példa erre Cicero, aki *De finibus* művének egy példányát Atticusnak adta. Atticus tévedésből a könyvet továbbadta egy harmadik személynek. *Cic. Att. XIII 21a, 1: Dic mihi, palcente tibi primum edere iniussu meo?* (Először is mondd meg nekem, gondolod, hogy helyes az írásomat engedélyem nélkül továbbadni?)

⁹⁶ Dortmund i. m. (33), p. 122

4. 2. 2. A szerző nevével kapcsolatos jogok

Két jog van, amely kötődik a szerző nevéhez: az egyik a pozitív jog, hogy a szerző szerzőként szerepeljen a művén (a névfeltüntetés joga), a másik a negatív jog, hogy a szerző megtiltsa, hogy ne tulajdonítsanak neki olyan művet, amelynek nem ő a szerzője.⁹⁷ Ma a legtöbb szerzői jogi törvény csak a névfeltüntetés jogát nevesíti, míg a negatív jogot a polgári jog általános szabályai szerint bírálják el. Ezzel szemben Angliában ez utóbbi jog volt a szerzők első elismert, személyhez fűződő joga, amelyet szerzői jogi törvény védett.⁹⁸

Az ókori Rómában mindkét jogot elismerték társadalmi normaként, anélkül, hogy az állam azt valaha is kikényszerítette volna. Alább bemutatjuk, hogy a rómaiak hogyan viszonyultak ezekhez.

4. 2. 2. 1. A névfeltüntetéshez való jog

*Fama refert nostros te, Fidentine, libellos
Non aliter populo quam recitare tuos.
Si mea vis dici, gratis tibi carmina mittam:
si dici tua vis, hoc eme, ne mea sint.*

*Úgy hírlik rólad, Fidentinus, hogy az utcán
verseimet szavalod, mint a sajátjaidat.
Ingyen adok teneked verset, ha bevallod: enyéme.
Vagy ha magadnak kell, vedd meg: utána tiéd.*

Martialis 1.29

Az ókorban a szerző névfeltüntetéshez való jogát a „szellemi lopás”, a plágium fogalmával fejezték ki. A plágium azt jelentette, hogy valaki egy másik szerző művét úgy tünteti fel, mintha az a sajátja lenne, vagy az eredeti szerző megnevezése nélkül idéz egy műből.⁹⁹ Ez nemcsak a szerző tiltakozását váltotta ki, de a nyilvánosság is felfigyelt rá. A válasz általános erkölcsi elítélés volt, amely már az ókori görögöknél is megfigyelhető volt.¹⁰⁰ Ma a plágiumot a névfeltüntetéshez való joggal lehet megakadályozni.

A plágium kifejezés (*plagiatum*), amely a római jogban gyermekrablást jelentett, magától Martialistól származik, és az európai nyelvekben a francián keresztül gyökerezett meg a XVIII. században.¹⁰¹ Az ókorban a kifejezést a mai értelemben nem használták, általában lopásról beszéltek, ha valaki más művét sajátjaként állította be.¹⁰² Példa erre Martialis is:

⁹⁷ *Ricketson*: The Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works: 1886–1986. London, 1987, 8.105. bek.

⁹⁸ Copyright Act 1956 43. §. Angolul a névfeltüntetés joga a right of paternity, a negatív névjog: false attribution of a work.

⁹⁹ *Bappert* i. m. (6), p. 18

¹⁰⁰ *Uo.*, p. 42

¹⁰¹ *Barié-Schindler* i. m. (36), p. 1165; *Bappert* i. m. (6), p. 19 N 25.; *Martialis* 1.52, 6-10: *et, cum se dominum vocabit ille, / dicas esse meos manuque missos. / hoc si terque quaterque clamitaris, / inpones plagiaro pudorem* (Szerzőnek ha saját magát nevezné, / mondd, hogy én vagyok, én engedtem útra. / Négyyszer-ötször is ezt kiáltsd, bizonygasd, / hogy szégyellje magát a plágizátor!)

¹⁰² *Visky* i. m. (2), p. 112

*Una est in nostris tua, Fidentine, libellis
pagina, sed certa domini signata figura,
quae tua traducit manifesto carmina furto. ...
Indice non opus est nostris nec iudice libris:
stat contra dicitque tibi tua pagina 'fur es.'*

*Egy lapodat tetted be a könyvecskémbe csupán, de
Fidentinus, el is van látva a gazda jelével,
és hogy verseidet lopod, azt bizonyítja. ...
Könyvemnek nem kell bíró, még vádemelő sem,
mert rád vall ez a lap, s a szemedbe kiáltja:
„Te tolvaj!”*

Martialis 1.53

Annak ellenére, hogy Martialis a költőt tulajdonosnak (*dominus*) nevezi,¹⁰³ a személyt, aki elköveti a plágiumot tolvajnak és cselekedetét lopásnak (*furtum*), a kifejezéseket nem jogi értelmükben, hanem metaforikusan kell olvasnunk.¹⁰⁴ A szerző érdekét az sérti ebben az esetben, hogy valaki más tör dicsőségre az ő műveivel.¹⁰⁵ A panaszokat erkölcsileg kell értelmeznünk, a tolvajok egy általánosan elfogadott erkölcsi normát sértenek meg. Az egyetlen lehetséges út, amely ilyenkor a szerző számára nyitva állt az volt, hogy a tettet nyilvánosságra hozza, és a tolvajt név szerint a nyilvánosság előtt megalázza.¹⁰⁶

4. 2. 2. 2. Hamisítás

*... si quisquam mea dixerit malignus
atro carmina quae madent veneno,
ut vocet mihi commodos patronam
et quantum poteris, sed usque, clames:
'non scripsit meus ista Martialis.'*

*Ám ha egy gonosz ipse majd – enyémként! –
méregtől csepegő művét szavalja,
védő hangod emeld fel érdekemben,
és kiáltsd ahogyan kifér a szádon:
„Ily verset sosem írta Martialis!”*

Martialis 7.72

Hamisítás alatt azt az esetet értjük, amikor mást tüntetnek fel szerzőként a művön, mint aki valójában az, azaz amikor valakinek a nevével visszaélnek.¹⁰⁷ A szerző megtilthatja, hogy olyan mű szerzőjeként tüntessék fel, amit nem ő írt. A magyar jogban – és általában a kontinentális jogrendszerekben – erre a polgári jog általános szabályai szerint kerülhet sor (Ptk. 77. §), míg Angliában a szerzői jogról, a formatervezési mintákról és a szabadalmakról szóló 1988-as törvény alapján [Copyright Designs and Patent Act 1988 (s. 84)].

¹⁰³ Vö. Martialis 1.52, lábjegyzet: 101

¹⁰⁴ Kohler i. m. (2), p. 328; *Dziatko* i. m. (2), p. 565; *Visky* i. m. (2), p. 112

¹⁰⁵ Kohler uo. Vö. Martialis epigr. 1.66, 13-14: *aliena quisquis recitat et petit famam, / non emere librum, sed silentium debet.* (Ki hírnévért a más versét szavalja, az / ne könyvet vásároljon, inkább hallgatást.)

¹⁰⁶ *Dortmund* i. m. (33), p. 101

¹⁰⁷ *Speyer* i. m. (12), p. 16

A hamisítást, amióta a műveknek szerzőik vannak, az egész ókorban ismerték. A hamisítás okai különbözőek voltak. Elsősorban, hogy egy ismeretlen szerző művének hírnevét növeljék. Másodsorban, a hamisítást kapzsiságból is elkövezték. Több forrást is ismerünk, amelyek hamisításokról számolnak be az ókori uralkodói könyvtárak alapításával kapcsolatban, ahol az uralkodó pénzt ígért azért, ha valaki könyvekkel látta el őket. De az is előfordult, hogy a könyvkereskedő a könyvre egy ismertebb szerző nevét tette rá, hogy jobban eladhassa. Harmadsorban, hamisítást elkövezték személyes ellentétekből, ellenségeskedésekből kifolyólag is. Martialis többször panaszkodik epigrammaiban felsőbb társadalmi rétegű hölgyekről és urakról szóló becsületsértő versekről, amelyek a neve alatt forogtak.¹⁰⁸ Ez nemcsak költői hírnevét sértette, amely révén elveszthette volna pártfogóit (mivel a pártfogottság költői hírnevén és azon múltott, hogy lojális alattvaló és megbízható barát legyen),¹⁰⁹ de akár kiutasításához is vezethetett volna, mivel Domitianus, Néróval ellentétben, súlyosan büntette az ilyen becsületsértéseket (kivéve azokat, amelyek Néró ellen irányultak), amelyek következményeként azok elkövetői kegyvesztettek lettek.¹¹⁰

Hasonlóan a plágiumhoz, a hamisítás ellen sem volt a szerzőknek jogi védelme. Erkölcsi normákra tudtak csak hagyatkozni vagy azáltal, hogy műveikben felfedték a hamisítót, vagy társadalmi kapcsolataik révén.

4. 2. 3. A mű egységének védelméhez való jog

*Quem recitas meus est, o Fidentine, libellus:
sed male cum recitas, incipit esse tuus.*

*Fidentinus, a vers, amelyet te szavalsz, az enyém ám
Már a tiéd majd nem – mert hamisan szavalod.*

Martialis 1.38

A mű egységének védelméhez való jog, vagy más elnevezéssel az integritás joga, a mű eredetiségét védi. Egy olyan korban, amikor a terjesztés nem függött szükségszerűen írt példányoktól, hanem felmondás, elmondás, szájhagyomány útján szintén megvalósult, a másolatok, amennyiben ilyenek egyáltalán léteztek, legtöbbször diktálás útján készültek, ami természetesen nagymértékben veszélyeztette az eredetiséget. Mindazonáltal nem rendelkezünk sok bizonyítékkal arra nézve, hogy a szerzők panaszkodtak volna műveik megcsonkításáról, eltorzításáról. Ez valószínűleg arra a gyakorlatra vezethető vissza, hogy a szerző minden kontrollt elvesztett a műve felett a mű nyilvánosságra hozatala után.¹¹¹

¹⁰⁸ Vö. Martialis 7.12, 7.72, 10.5, 10.33.

¹⁰⁹ J. P. Sullivan: *Martial: the unexpected classic*. Cambridge University Press, 1991, p. 117

¹¹⁰ Sullivan uo., p. 28

¹¹¹ Vö. 4.2.1 pont

Mindemellett az a tény, hogy a szerzők aszerint is megválogatták a könyvkereskedőiket, hogy az ő általuk produkált másolatok mennyire voltak hűek az eredetihez, mutatja, hogy művük integritása nem volt teljesen közömbös számukra.¹¹²

4. 2. 4. Összefoglalás

Vizsgálódásaink megmutatták, hogy a ma elismert, személyhez fűződő jogok mindegyike ismert volt a rómaiaknál, és már ők is elítélték azok megsértését. Mindazonáltal elismerésük és a megsértésük esetén alkalmazott szankciók az egész időszak alatt társadalmi normák keretei közt maradtak. Ez azt jelenti, hogy társadalmi erkölcsi kategóriák voltak, és nem államilag elismert és kikényszerített normák.

5. KÖVETKEZTETÉS

Bár az ókori népek a szellemi termékeknek nem tulajdonítottak vagyoni értéket, a mai fogalmak szerinti személyhez fűződő jogok túlnyomórészt ismertek voltak számukra. Ha valaki megsértette ezeket a normákat, a szerzők ugyanolyan érzékenyen reagáltak, mint napjainkban, csak az indíték volt más. Ma a személyhez fűződő jogok vagyoni értékkel rendelkeznek.¹¹³ Tehát napjainkban a személyhez fűződő jogok megsértése nemcsak a szerző becsületét és hírnevét sérti, hanem mindemellett még anyagi kárt is okoz neki. Az elképzelés, hogy a szerzők nemcsak dicsőségért és halhatatlanságért dolgoznak, de a megélhetésükért is, csak a XVIII. század végén kezdett kibontakozni,¹¹⁴ és az út ennek teljes elfogadásához hosszú és göröngyös volt.

¹¹² Vö. 4.1.5 pont. Hivatalos végrendeletek (*Lex Cornelia testamentaria nummaria*) és később hivatalos dokumentumok megváltoztatása (*Lex Iulia de maiestate*) bűncselekménynek számított [Speyer i. m. (12), p. 89]. Iustitianus bevezette annak büntetését, ha codexéről hibás másolatokat készítettek, és megtiltotta azok használatát a bíróságokon. [*Dziatko* i. m. (2), p. 573; Speyer uo.]

¹¹³ Vö. *Horst Peter Götting*: *Persönlichkeitsrechte als Vermögensrechte*. Mohr, Tübingen, 1995

¹¹⁴ Vö. példaként Martin Luther kijelentését, amikor Bibliájának illegális utánnymásáról panaszkodik, de nem a vagyoni hátrány miatt, amit ezzel neki okoztak, mivel: „Denn ich habs umb sonst empfangen, umb sonst hab ichs gegeben und begere auch dafür nichts. Christus mein Herr hat mirs viel hundert tausentfeltig vergolten (ingyen kaptam és ingyen adom, Krisztus, az Uram megfizette nekem ezerszer azt).” *Martin Luther*: *Die gantze Heilige Schrift Deudsch*, Vorrede, Wittenberg 1545. München, 1972. Lessing kb. 200 évvel később már nem tudja elfogadni Luther hozzáállását: „Aber Weisheit, sagt man weiter, feil für Geld! Schändlich! Umsonst habt ihr’s empfangen, umsonst müßt ihr es geben! So dachte der edle Luther bei seiner Bibelübersetzung. Luther antworste ich, macht in mehreren Dingen eine Ausnahme. Auch ist es größtenteils nicht wahr, daß der Schriftsteller das umsonst empfangen, was er nicht umsonst geben will. Oft ist vielleicht sein ganzes Vermögen daraufgegangen, daß er jetzt imstande ist, die Welt zu unterrichten und zu vergnügen. (De bölcsességet, mondják, pénzért árulni! Szégyenletes! Ingyen kaptátok, ingyen kell, hogy adjátok! Így gondolta a nemes Luther a Biblia fordításakor. Luthernek azt válaszolom, tegyetek néha különbséget. Legnagyobb részt nem is igaz, hogy az író ingyen kapja azt, amit nem akar ingyen adni. Sokszor talán az egész vagyona ráment arra, hogy most képes a világot tanítani és szórakoztatni.)” *Gotthold Ephraim Lessing*: *Leben und leben lassen in Werke in drei Bänden*. München, 1969, p. 689

Az ókorban a szerzők fő célja a halhatatlanság elnyerése volt.¹¹⁵ Mint ahogy azt láttuk, anyagilag biztonságban voltak, vagy azért mert saját vagyonuk volt, vagy mert egy pártfogó gondoskodott róluk. Mindemellett társadalmilag elfogadhatatlan volt ilyen jellegű munkáért fizetséget elfogadni. Ezért a szerzői jog közvetlen gazdasági megfontolásai a szerzőket az ókorban nem érdekelték.

Nem így a személyhez fűződő jogok. A személyhez fűződő jogok megsértése a szerző hírnevének elvesztéséhez vezethetett, amivel együtt a halhatatlanságra való reményt is elveszítette. Ezért próbálták azok megsértését megakadályozni. Ezek a „személyhez fűződő jogok” és megsértésük szankcionálása azonban az egész ókorban a társadalmi normák keretei között maradtak. Mindemellett létezésük mint szokás megkérdőjelezhetetlen, mint ahogy azt számos irodalmi forrás is bizonyítja. Szokás alatt ebben az összefüggésben olyan szabályt értünk, amelyet az állam nem kényszerített ki, de amelyet az egyének azért követtek tudatosan, mivel feltételezték, hogy a társadalom ugyanazon részéhez tartozók is követik azt. Így tehát a szokást spontán reakciók sorozataként őrizték meg.¹¹⁶ Egy szokás létezése először akkor válik nyilvánvalóvá, amikor annak megsértése, illetve az attól való eltérés először vált ki reakciót.¹¹⁷ Az irodalmi forrásokban találunk példákat olyan reakciókra, amelyeket egy szokástól való eltérés váltott ki (pl. plágium). A tény, hogy a személyhez fűződő jogok „csak” mint szokás léteztek, nem jelenti azt, hogy befolyásuk akkoriban gyengébb lett volna, mint az írott jogé. Kis és zárt társadalmakban (itt emlékeztetünk arra, hogy az irodalmi élet a Római Birodalomban alapjaiban Rómában összpontosult, és hogy a társadalomnak csak 10%-a volt írástudó, ezért érdemben összehasonlítható egy görög polisszal, amely egy kis és zárt társadalom) a szokásoknak nagy hatalmuk van, sokszor még nagyobb, mint azoknak a szabályoknak, amelyek állami védelemben is részesülnek.¹¹⁸ Amíg ezek a mechanizmusok úgy tudtak működni, hogy más szokásokat vagy jogokat nem sértettek, nem volt szükség állami beavatkozásra annak érdekében, hogy ezeket a szokásokat jogszabályként rögzítsék.¹¹⁹

Mint ahogy azt a tanulmány elején említettük, legtöbbször a könyvnyomtatás feltalálását tekintik a mai szerzői jog kezdetének. Vizsgálataink azonban megmutatták, hogy az ókori népek egyes gyakorlatai és szokásai, különösen a rómaiaké, több hasonlóságot mutatnak a modern szerzői joggal, pontosabban annak személyhez fűződő aspektusaival, mint a privilégiumok általi védelem, amely a könyvnyomtatás feltalálása utáni 300 évben az uralkodó védelmi eszköz volt.

¹¹⁵ Horatius, *De arte poetica* (Ep.2.3.) 345; Martialis, *l. Visky* i. m. (2), p. 118

¹¹⁶ Ezzel a definícióval kapcsolatban l. *Max Weber: Wirtschaft und Gesellschaft*. Mohr, Tübingen, 1976, p. 15 és *Theodor Geiger: Vorstudien zu einer Soziologie des Rechts*. Luchterhand, 1964, p. 178

¹¹⁷ *Geiger* uo., p. 184

¹¹⁸ *Weber* i. m. (116), p. 187

¹¹⁹ Ez különösen Rómában volt igaz, ahol a klasszikus jogtudomány kodifikációellenes volt, és ahol a jogi fejlődés alapvetően a *praetori edictumokon* alapult. Vö. *Okko Behrends: Die Gewohnheit des Rechts und das Gewohnheitsrecht*, in *Willoweit* (szerk.): *Begründung des Rechts als historisches Problem*. Oldenbourg, München, 2000, p. 19–137